

І. Л. Михайлин

Харків

**Глобальний світ крізь оптику
постіндустріального (інформаційного) суспільства
в концепції Даніела Белла**

Михайлин І. Л. Глобальний світ крізь оптику постіндустріального (інформаційного) суспільства в концепції Даніела Белла. Викладена концепція постіндустріального суспільства Д. Белла в аспектах її інформаційного змісту: збільшення обсягів інформації актуалізує проблему її обробки й аналізу, зростаюча спеціалізація знання приводить до інформаційного відчуження окремих частин суспільства, виникає меритократія – клас професіоналів, що володіють знаннями, а не майном, на роль головного соціального інституту висувається Університет.

Ключові слова: *інформація, постіндустріальне суспільство.*

Михайлин И. Л. Глобальный мир сквозь оптику постиндустриального (информационного) общества в концепции Даниэла Белла. Изложена концепция постиндустриального общества Д. Белла в аспектах ее информационного содержания: увеличение объема информации актуализирует проблему ее обработки и анализа, возрастающая специализация знаний приводит к информационному отчуждению отдельных частей общества, возникает меритократия – класс профессионалов, владеющих знаниями, а не собственностью, на роль главного социального института выдвигается Университет.

Ключевые слова: *информация, постиндустриальное общество.*

Mykhailyn I. L. The global world through the postindustrial (informational) society in Daniel Bell's conception. The article presents the conception of Daniel Bell postindustrial society in aspects of its informational content: rising of volume information actualizes the problem of its process and analyses, rising knowledge specialization brings to informational estrange of different social parts, meritocracy (class of professionals that possess knowledge, not a property) appears, the University puts in the forefront as a main social institute.

Key words: *information, postindustrial society.*

Розвиток в Україні комплексу наук, пов'язаних з напрямком соціальної комунікації неможливий без засвоєння надбань світової класики, до числа яких належить і праця Д. Белла «Прийдешнє постіндустріальне суспільство: Спроба соціального прогнозування» (1973). У західному світі вона давно стала бестселером, зокрема й через те, що більшість її прогнозів справдилися. У радянській країні Д. Белл був предметом нещадної критики, спричиненої дотепним і переконливим розглядом у його книзі помилок соціальної теорії К. Маркса, ґрунтовним доведенням

того, що світ пішов насправді іншою дорогою, аніж та, яку йому пророчив засновник марксизму. Російський переклад книжки Д. Белла вийшов з великим запізненням (1999; 2-е вид. 2004) і невеликим накладом. Українського немає й досі.

Деніел Белл (н. 1919) належить до числа провідних інтелектуалів кінця ХХ – початку ХХІ ст. З 1969 р. він працює в Гарвардському університеті. Його найголовніші праці – це книжки «Кінець ідеології» (1960), «Прийдешнє постіндустріальне суспільство» (1973), «Культурні суперечності капіталізму» (1976). Дві

останні увійшли в число ста книжок, які, за матеріалами спеціального опитування, справили найбільший вплив на формування інтелектуального клімату західних спільнот у ХХ ст.

Концепція постіндустріального суспільства Д. Белла – розгалужена теорія, що охоплює різні боки сучасного життя розвинутих країн: від економіки й політики до науки й культури та прогнозів структурної організації соціуму. Недарма він у передмові до видання 1976 р. виклав свої пошуки назви для майбутнього суспільства. На його думку, воно з однаковою мірою переконливості могло б називатися «суспільством послуг», «інформаційним суспільством» чи «суспільством знання». Але автор відхилив ці назви і зупинився на тій, що увійшла в заголовок книжки, з таких мотивів: вона була виправдана історично, оскільки ставила нове суспільство у зв'язок з попереднім шляхом людства від доіндустріального – через індустріальне – до постіндустріального суспільства. У наше завдання не може входити всебічний розгляд концепції Д. Белла, ми зупинимось тільки на тих її аспектах, які надавали авторіві право назвати змодельоване ним суспільство *інформаційним*. Філософ Владислав Іноземцев, який репрезентував бестселер Д. Белла російському читачеві, назвав цілий ряд учених західного світу (М. Порат, Й. Масуда, Т. Стоуньєр, Р. Кац, Г. Дордік, Г. Ванг), які розвинули саме цей аспект концепції і, на його думку, навіть створили теорію *інформаційного суспільства* [2:ХV].

Постіндустріальне суспільство Д. Белл протиставляє доіндустріальному й індустріальному за типом відношення людини до природи й виробництва. Доіндустріальне господарство є в основному видобувним і базується на сільському господарстві, видобуванні корисних копалин, рибальстві, заготівлі лісу та інших ресурсів, аж до природного газу й нафти. Індустріальне господарство має переважно виробничий характер, використовує вже добуту енергію й машинні технології для виготовлення товарів. Постіндустріальне суспільство складається переважно з обробних типів промисловості, головним його продуктом є новітні технології, які просувають суспільство вперед, а обмін інформацією і знаннями відбувається за допомогою телекомунікацій і комп'ютерів.

За Д. Беллом, постіндустріальне суспільство не просто кількісне нагромадження рис і ознак попередніх суспільств, а вихід на нову

якість, воно засадничо відрізняється від попередніх його типів. Вирішально змінюється структура народонаселення. У першому типі переважну більшість працюючих складають селяни, а рід занять становить обробіток землі. У другому типі пропорції змінюються на користь промислових робітників, а родом занять стає виробництво штучно створених товарів. У третьому типі суспільства переважна більшість населення зайнята в сфері послуг (це так звані – «білі комірці»), машинні технології поступаються місцем інтелектуальним. Скорочення фізичної праці і розширення сфери послуг дозволило постіндустріальному суспільству надати широкі можливості для зайнятості жінкам, які вперше в історії дістали надійну основу для економічної незалежності. Головні структурні елементи індустріального суспільства – капітал і праця – поступаються місцем засадничим цінностям постіндустріального суспільства – інформації та знанням. Іншими словами, на позицію головного товару висувається не окрема розпізнавана одиниця, а інформація та знання.

На відміну від попереднього типу товарів, вони не споживаються й не витрачаються. Знання – суспільний продукт, його особливість полягає в тому, що навіть будучи проданим, воно залишається в свого виробника. «Знання, – наголосив Д. Белл, – являє собою „колективне благо“, оскільки за своїм характером з моменту створення воно стає доступним усім» [1:СLII].

На думку Д. Белла, сутність знання в інформаційну епоху вирішально змінилася. У попередню добу технічні відкриття були доволі поверхово пов'язані з теоретичною наукою. Наприклад, відкриття Дж. Уаттом парової машини не потребувало від нього знання з механіки, а Т. Едісон для відкриття електричної лампочки провів біля 2 тис. дослідів, поки не наштовхнувся на правильний варіант. Іншими словами, це був час талановитих і наполегливих самоуків, які методом проб і помилок здійснювали технічні відкриття. В інформаційному суспільстві зростає значення фундаментальної науки і скорочуються терміни віднайдення її практичного застосування. Д. Белл наводить приклади: комп'ютер не міг бути винайдений без досліджень у галузі фізики твердого тіла; лазер з'явився завдяки проведеним дослідженням молекулярних оптичних пучків. На підставі своїх спостережень він сформулював закон: «просування в будь-якій галузі стають все

більш залежними від первісної теоретичної роботи, яка кодифікує вже відоме і вказує шлях до емпіричного підтвердження» [1:33]. І далі відзначив: «Фактично теоретичне знання все більше стає стратегічним ресурсом, стрижневим соціальним принципом, а університети, дослідницькі організації та інтелектуальні інститути, де воно кодифікується і збагачується, виявляються стрижневими структурами новонародженої цивілізації» [1:33–34].

Як би не хотілося журналістам, але одне з основних понять концепції постіндустріального суспільства Д. Белла – інформація – інтерпретується ним зовсім не в журналістському, а в загальносоціологічному аспекті. «Під інформацією я розумію, – вказав він, – у загальних рисах зберігання, пошук і обробку даних як основу всіх видів обміну, здійснюваних в економіці і в суспільстві [1:СЛІ]. Інформацію Д. Белл сприймає не у вузькому значенні як журналістську новину, а в широкому – як будь-які відомості, що можуть бути в будь-який спосіб збережені, зафіксовані й надані для користування на будь-якому носії. Це, швидше, наукова й науково-технічна інформація, виробництво й поширення якої стає головною рушійною силою сучасності.

Однак сказати, що інформаційні аспекти концепції постіндустріального суспільства Д. Белла зовсім не мають ніякого відношення до журналістики, так само було б несправедливо, оскільки журналістика – це не вузька галузь збирання, обробки й поширення інформації (у вузькому сенсі – як новин), а в сучасному розумінні цілий комунікативний світ, куди входить і комунікативна теорія, і швидкі зсуви в розвитку інформаційних технологій, які справляють свій ужитковий вплив на зміст журналістських повідомлень.

В іншому місці своєї обширної наукової праці Д. Белл зауважив: «постіндустріальне суспільство у такій же мірі є інформаційним суспільством, у якій індустріальне суспільство – товаровиробничим» [1:632]. Багато з прогнозів науковця мають безпосереднє відношення до журналістики. Зупинимось на розгляді деяких положень, запропонованих для обговорення вже в епілозі, де подані такі проблеми, які перебували на час написання книжки в стані зародження, але зараз з усією очевидністю виявили свою актуальність.

По-перше, Д. Белл, здається був мало не першим, хто звернув увагу на таку особливість: колосальне збільшення обсягів інфор-

мації (економічної, політичної, соціальної, культурної), яку нібито потрібно засвоїти людині інформаційного суспільства, потребує від неї величезної уваги, часу й енергії, що їх вона насправді не має. Більший обсяг інформації не означає її повноти; навпаки, збільшення кількості вимірів і параметрів, які необхідно враховувати для прийняття рішень, роблять інформацію все менш і менш повною. Збирання потрібної інформації стає все більш трудомістким процесом, витрати на її збирання й опрацювання неймовірно зростають. Пошук правильного (адекватного) рішення на підставі такої множинної інформації стає тривалим і витратним процесом.

По-друге, інтенсивно розвивається ще одна особливість інформації – вона дедалі стає все більш специфічною, вузько спрямованою. Іншими словами, якщо в першому пункті мова йшла про розширення інформаційного поля, примноження числа його складників, то в цьому випадку йдеться про поглиблення специфічних інформаційних структур, які ґрунтуються на спеціалізації знання, що його здатні розуміти лише вузькі спеціалісти. Інформація, таким чином, стає все більш складною для сприйняття, дедалі більше ускладнюються процеси перекладу спеціального знання на мову масової інформації, що є предметом діяльності журналістики. Суспільству загрожують процеси інформаційного відчуження, коли одна його частина буде погано розуміти, що відбувається з іншою його частиною.

По-третє, на роль першочергової проблеми висувається потреба в осмисленні інформації. Дозволимо собі цитату: «Говорячи мовою журналістики, новини вже не повідомляються, але інтерпретуються» [1:633–634]. Інтерпретація здійснюється вже на початковому етапі – відборі необхідних повідомлень з величезного інформаційного потоку. Далеко не всі факти й події життя перетворюються на новини, тобто просто-напросто не всі стають повідомленими, але й не всі новини (повідомлені факти) мають шанс бути включеними в інформаційні випуски телеканалів чи потрапити на шпальти газет, а потрапивши на шпальти газети чи в інформаційні випуски, не всі можуть бути сприйняті аудиторією. Дедалі більше зростає складність пояснення, адекватної інтерпретації повідомлень внаслідок зростання їх специфіки й технічного характеру інформації. Газети й журнали потребують фахівців з де-

далі вужчої тематичної спеціалізації, що неминуче позначається на їх загальножурналістській підготовці. Усе більшої спеціалізації набувають не тільки журналісти, але й самі журнали, які все більше відрізняються один від одного, аж до появи все більшого числа «популярних» видань, які пояснюють нові теорії відносно підготовленої і масовій аудиторії. Диференціація в журналістиці вимагає все більших витрат.

По-четверте, зростання обсягів інформації наштовхується на непереборну перешкоду – обмежену здатність людини цю інформацію засвоювати. Інформаційне суспільство поки що не привело (й не може привести) до появи інформаційної людини, тобто такої, яка б демонструвала підвищений рівень засвоєння інформації у порівнянні з своїми попередниками. Більше того, інформаційна епоха як ніколи раніше поставила на порядок денний проблему: свідомість людини в аспекті об'єму пам'яті й можливості засвоювати інформацію залишається сталою величиною. Існує верхня межа кількості інформації, яку людина здатна засвоїти й обробити. Таким чином, зростання загального обсягу інформації при сталих обсягах її засвоєння означає тільки одне: «все про більше і більше ми знаємо менше і менше» [1:634].

Оскільки компетентність дається все дорожчою ціною і розглядається як найважливіша вартість, тут і виникає ідея меритократії. Інформаційне суспільство потребує нових людей, і ними виявляються учені, математики, економісти, творці нової інтелектуальної технології, спеціалісти у різноманітних галузях природничого, гуманітарного й соціального знання. Скасовується спадкоємність і родинні зв'язки, які в попередні епохи забезпечували людині шлях до влади. В інформаційну епоху вона йде по ньому завдяки своїм внутрішнім якостям – розуму, таланту, знанням, працьовитості, наполегливості. Меритократія – це передусім клас професіоналів, який володіє знаннями, а не власністю.

Тут важливо додати до сказаного таке: головним соціальним інститутом меритократії в інформаційному суспільстві стає Університет як інструмент передачі знання від тих, хто володіє компетенцією, до тих, хто має здібності, посвячений служінню авторитету, знанням і освіченості. Більшість учених, які провадять фундаментальні дослідження, сьогодні зосереджені в університетах, саме університети служать джерелом спеціалізованих

кадрів, яких потребує суспільство, уряд, громадські організації. Навіть більшість критиків і письменників знаходять собі застосування в університетах. Це означає лише одне: «Університет в усе більшій мірі стає головним соціальним інститутом постіндустріального суспільства» [1:334]. Так же, як протягом попередніх ста років комерційне підприємство грало провідну роль в індустріальному суспільстві, так у найближчі сто років таку роль буде грати університет, унаслідок виконуваних ним функцій бути джерелом інновацій і знань.

Журналістика розглядається Д. Беллом як мотор соціального прогресу. У попередні епохи новини поширювалися у вигляді чуток та існувало лише кілька газет, що висвітлювали переважно місцеві події. Журналістика створила національне суспільство, а потім і світове співтовариство, приєднавши навіть розрізнених фермерів через мас-медіа до політики й культури. Населення переживає інформаційний стрибок взаємодії. Унаслідок взаємодії, налагодженої завдяки засобам комунікації, виникає масове суспільство. Масове суспільство, за Д. Беллом, – суспільство «скорочених відстаней»; певна річ не тільки географічних, але соціальних, естетичних, психологічних.

Енергія знання нагромаджується в наукових часописах, зростання кількості яких демонструє щаблі руху людства до інформаційного суспільства. Найстарішим науковим журналом Д. Белл називає «Філософські праці Лондонського Королівського Товариства», які вперше з'явилися в 1665 р. Число таких часописів росло поволі. До початку XIX ст. воно складало приблизно сто, до середини того ж століття – тисячу, до 1900 р. – десять тисяч. Наука виявляється нерозривно пов'язаною з журналістикою. Чи можуть вважатися фактом науки праці, що залишилися в рукописах? – запитує Д. Белл і переконливо доводить: ні. А далі пропонує таке визначення: «Наука – це те, що публікується в наукових журналах, газетах, доповідях і книгах. Коротше, це те, що втілюється в літературі» [1:241]. Ознакою нарощування наукового знання стала поява нового типу часописів – реферативного журналу. На середину XX ст. їх кількість досягла трьохсот.

Сучасне суспільство вже давно живе в умовах надлишку інформації. Потенційно увесь світ перебуває в сфері пильної уваги будь-якого чита-слуха-гляда-ча. Існує вели-

чезна кількість політичних осіб і партій, з якими кожному необхідно ознайомитися, щоб не відстати від поточних подій. З ними нас мало не в примусовому порядку знайомлять щоденні газети й випуски новин. Проблемою для людини стає віднайдження часу для приватного життя, пошук відкритого простору, де вона може знайти притулок від стресів, якими їй загрожує журналістика.

Людина прагне вирватися із зачарованого кола, але це їй не вдається. Для неї вже не існує реальності, поза віртуальним світом, створеним у мас-медіа. На протязі більшої частини історії (доіндустріальний стан) для людини реальністю була природа. В індустріальну епоху реальністю стала техніка, інструменти і предмети, виготовлені людиною, які, однак, здобули незалежне від людини існування й утворили речовий світ навколо неї. У наш час реальністю для людини є в першу чергу інформаційний віртуальний світ, створений комунікаційними технологіями. Це не природна, не речова, а комунікаційна реальність, яка полягає у відображенні

свого «я» в інших людях. Людство стає мережею свідомості, яка реалізує себе як єдина соціальна конструкція. Ера природи і ера речей залишилися позаду.

Створивши модель інформаційного суспільства, Д. Белл зупинився. Як розв'язати соціальну (інформаційну, комунікаційну) колізію, у яку потрапило людство, він не знає. Із сумом варто відзначити, що українська наукова спільнота з великим запізненням має змогу познайомитися (і то через російський переклад) з видатним твором наукової думки. Світове співтовариство пішло далеко вперед, на Заході з'явилися нові праці, які мають на меті осмислення пройденого шляху і соціальне прогнозування. Але адаптація їх в українську свідомість так само затримується, як колись це було з книжкою Д. Белла. Тоді можна було нарікати на ідеологію й цензуру, але тепер нарікати ні на кого, окрім самих себе. Українським медіа-дослідникам варто більш активно й наполегливо (і головне – своєчасно) засвоювати надбання світової соціологічної думки.

Література

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Даниел Белл ; [пер. с английского]. — [2-е изд., испр. и доп.]. — М. : Academia, 2004. — CLXX, 788 с.
2. Иноземцев В. Л. Постиндустриальный мир Даниела Белла // Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. — М., 2004. — С. V—LXXXIV.